

Kulin Katalin

A KIERKEGAARDI SZEMLELET JUAN CARLOS ONETTINÉL

Közfelfogás szerint az egzisztencialista regény Sartre La Nausée-jával jelenik meg a világirodalomban. Néhány hónappal később adja ki az uruguayi Juan Carlos Onetti El Pozo /A gödör/ o. kisregényét, amelyet ugyancsak egzisztencialistának minősítenek. A két ország közötti távolság, s a közzétételek között eltelt rövid idő kizárja, hogy a francia író-filozófus hatott volna Onettire. Ennek ellenére a szakirodalom nem vizsgálta egzisztencializmusának eredetét. Leo Pollmann, a francia és latin-amerikai "új regényről" írt munkájában leszögezi, hogy nem azonosíthatjuk Sartre szoros értelemben vett egzisztencializmusával a latin-amerikai szerzők egzisztencialista gondolkodásmódját és életérzését. "Semmi sem áll távolabb a latin-amerikai íróktől; minthogy műveiket annak a cartesiánus bélyeget magán viselő filozófiai gondolatnak a szolgálatába állítsák, amely szerint a létezés megelőzi a létet. Egyáltalában nem gondolnak olyan elméletre, amely "mindent" megmagyarázzon és amely filozófiai meggondolás értelmében a konkrétéhoz alkalmazkodják."¹ Pollmann a latin-amerikai irodalomban megnyilvánuló egzisztencializmus lényegi elemeként a gyökértelenség tudatát emeli ki. Az El pozo-t tárgyalva kizárja annak a lehetőségét, hogy e műben - ahogyan ezt esetleg Sartre-nál megtehetnénk - filozófiai modellt keressünk.

A szimbolikus értelemben gödörben élő, kétségbeesetten elszigetelt hős nem azért él embertársaitól elkülönülten, "mert a létezés Onetti számára elkülönülést jelentene /ami egzisztencializmus lenne/, hanem mert pillantása nem leli meg a világ szépségét, amely, természetesen, létezik."² Onetti szerinte mindössze egyéni sorsról szól, amelynek "a régi spanyol hagyomány szerint, bizonyos általános érvényű morál felel meg".³ A megállapítás ellentmondásos volta nyilvánvaló. Ha az egyedi eset általános érvényű morál hordozója, nem igaz az a vád, hogy esetleges és nem tartalmaz érett írói koncepciót. Onetti életművének szemléleti egysége már önmagában véve is elegendő cáfolata Pollmann állításának. Tüzetesebb vizsgálat pedig nem csak egzisztencialista jellegét bizonyítja, hanem megkérdőjelezi Pollmann-nak azt a feltételezését, hogy a latin-amerikai írók egzisztencializmusa ösztönös és nem nyugszik filozófiai meggondolásokon. Onettire vonatkozó meglepően téves ítélete minden valószínűség szerint annak tulajdonítható, hogy mércének a Sartre-féle egzisztencializmust tekinti. Ennek erősen spekulatív jellege valóban ellentmond a latin-amerikai elbeszélők sokoldalú lét-tapasztalatból kibomló szemléletének. Bár Pollmann Asturiasszal kapcsolatban futó említést tesz Kierkegaardról, nem veszi észre, hogy Onetti világnézetének gyökerei a dán filozófus műveiből erednek és táplálkoznak.

A La vida breve /a rövid élet/ pedig ehhez elegendő bizonyítékot szolgáltat. A Los desesperados /A kétségbee-

settek/ c. fejezet néhány oldala szinte szószerint megegyezik Kierkegaard Halálos betegség c. műve néhány fejtegetésével. Kierkegaard gyöngge és férfias kétségbeesetről beszél, Onetti gyöngéről és erősről. A dán filozófus szerint a gyöngge azért látszik kétségbeesettebbnek mint az erős, mert képtelen elviselni kétségbeesése súlyát. E gyönggesége azonban arra ösztönzi, hogy segítséget keressen és megmentését valamely tőle független eseménytől remélje. "A férfias kétségbeesettnak egyre nagyobb az éntudata és ezzel együtt kétségbeesésének, valamint annak a tudata, hogy az ember osztályrésze a kétségbeesés. Ez ... nem kívülről jön mint a körülmények nyomására keletkezett szenvedés, hanem magától az éntől származik ... Ahelyett, hogy a segítség lehetőségében hinnie ... anélkül, hogy segítséget keresne, a férfias kétségbeesett inkább azt választja, hogy önmaga legyen."⁴

A La vida breveben az egyik szereplő beszél a tiszta kétségbeesetről, akivel sohasem volt módjában találkozni, bár egész életében rá várt. /A tiszta kétségbeesettet Jób személyesíti meg a Bibliában./ E fellelhetetlen tiszta kétségbeesetten kívül csak tisztátalan gyenge és erős kétségbeesett van - mondja - "az, akit kétségbeesése maga alá gyűr és az, aki - bár nem tudja - kétségbeesése felé kerekedik. Könnyű összetéveszteni őket, mert a kettő közül ez utóbbi - aki erős és felette marad kétségbeesésének - szenved többet. A gyenge kétségbeesett minden tétével, minden szavával reménytelenségét tanúsítja. Bizonyos szempontból

reményfosztottabb mint az erős. Innen a zavar, innen, hogy könnyen megtéveszt és meghat. Mert az erős kétségbeesett, bár végtelenül jobban szenved, nem mutatja. Tudja, vagy legalábbis meg van arról győződve, hogy senki sem vigasztalhatja meg. Nem hisz abban, hogy lehet hinni, de azt reméli, hogy valamely előrenemlátott pillanatban szemébe nézhet kétségbeesésének. És ez megtörténik, amikor eljön az ideje. Lehet, hogy szétzúzza ez a találkozás, lehet, hogy ily módon kegyelmet kap. Nem éri el a szentséget, mert ez a tiszta kétségbeesett osztályrésze. A tisztátalan és gyenge kétségbeesett ezzel szemben rendszeresen és türelmesen hirdeti kétségbeesését és képes megteremteni magának azt a kis világot, amire szüksége van, és ami elringatja. Nincs megváltás, azt mondhatnám, a gyenge kétségbeesett számára. A másik, az erős ... úgy jár a világban, hogy nem von be másokat kétségbeesésébe, mert tudja, hogy nem várhat segítséget sem az emberektől, sem mindennapjaitól. Anélkül, hogy tudná, azt a pillanatot várja, amikor szemébe nézhet, megölheti vagy meghalhat ... Sajnos, nem eszi fokály talpától feje búbjáig, nem ül hamuban, nem kap alkalmat arra, hogy megcsókolja a cserepet, amivel vakargatja magát ... Nem tesz szert soha arra a megrendítő szóbőségre, amelyről a tiszta kétségbeesett tett tanúságot az eleve elrendelt temanita Elifáz előtt."⁵

Az idézetből nyilvánvaló, hogy Onetti Jóbra gondol. Figyelemreméltó, hogy Kierkegaard Ismétlés o. művét Jób

könyvére alapítja. Választása, csakúgy mint az Onettié, azért esik Jóbra, mert benne egyértelműen és magyarázhatatlanul nyilvánul meg a szenvedés éppen, mert nem érdekelte ki azt vétkeivel. Kierkegaardnak Jób az ember nem-beli nyomorúságát példázza, benne felülmúlhatatlanul fejeződik ki az a kierkegaardi alapgondolat, hogy az emberi létállapot a kétségbeesés. Onetti Jóbra való hivatkozása elárulja, hogy azonos szemléletből indul ki, és bizonyíték arra nézve, hogy az El pozo főszereplője - mint annyi más Onetti regényalak - nem véletlenül él elszigeteltsége gödrében, nem egyedi eset az író számára, hanem általános emberi kondíció részese.

A továbbiakban a filozófus és az író műveiben a kétségbeesett ember magatartásával, kétségbeesése okával és az esetleges kiúttal kapcsolatos egyezéseket kereselem.

Kierkegaard három fázist különböztet meg a kétségbeesésben. Az elsőben az ember kétségbeesését valamilyen körülmény hozza létre, a másodikban már önmaga lesz kétségbeesése forrása és a harmadikban ez az embernek az örökkel való találkozásából fakad ... a kétségbeesett a földi valamit földi egészé alakítja. Mivel a földinek tulajdonít értéket, kétségbeesik önmaga miatt - elismerve gyengeségét - és az örök miatt, amit önmagával együtt veszít el ... az ember, mikor önmagával szembesül, az örök szférájába lép, de ez az örök nem azonos istennel. Csak miután felismeri konfliktusa örök jellegét, kezdi azt úgy felfogni mint az isten és saját maga közötti

harcot."⁶ A La vida brevében leoperálják a főszereplő Brausen feleségének a mellét. A csonkítás következtében a férfi nem kívánja többé az asszonyt, szerelmük lehetetlenül, az életük csődbe jut. Ezi az első fázist, a kétségbeesés első indító okát ritkán írja le Onetti. Szükségtelen anekdotának minősíti a kétségbeesést kiváltó események közlését. Szereplőit általában már a második fázisban mutatja be, amikor már önmaguk lettek kétségbeesésük oka. Brausen a második fázisba lép, amikor belátja, hogy a hiba benne van, őbenne nincs elegendő szerepet, önmagáról alkotott képe összeomlik. Innen természetesen jut el a harmadik fázisba, ahogyan önmagára vonatkozó felismerésének érvényét kiterjeszti az emberi nem egészére. Brausen akár a többi Onetti szereplő, azzal árulja el, hogy kétségbeesése a harmadik szakaszába ért, hogy az életet általában látja értelmetlennek, nem pusztán a sajátmagáét. Bár ez a meggyőződésük, tulajdonképpen minden gondolatuk, cselekedetük annak a reménytelen küzdelemnek a jegyében fogán, hogy kiutat leljenek az értelmetlenség osapdjából. Kierkegaard így jellemzi a kétségbeesésben vergődő embert: "Kétségbeesése a gyöngeségé, az én passzív szenvedése ... arra törekszik, hogy énjét védeje és kétségbeesése az, hogy nem akar önmaga lenni. Másrészt nevetségesnek tűnik neki, hogy más akarjon lenni ... Míg tartanak a nehézségei, nem mer ismét önmaga lenni, csak néha-néha látogatja meg sajátmagát, hogy megvizsgálja, vajon nem jött-e létre változás."⁷ A személyiségcsere,

Onetti műveinek ez az állandóan felmerülő motivuma, Kierkegaard elemzésével összhangban a kétségbeesett ember elkeseredett próbálkozása, hogy megszabaduljon elégtelen énjétől, és egyúttal kiteljesítse e töredékes ént.

A szeretetben elégtelenség bizonyult Brausen nem tudja tovább folytatni addigi életét és más egyéniségekben próbálja újrateremteni önmagát. Aroe álnéven egy prostituálttal folytat viszonyt, a lealjasodásban akar legalább a teljességig jutni, s egy képzelt világot alakít, amelyben Diaz Grey fiktív személyiségében a bölcsesség és a rezignáció osúcsait járja be. Kierkegaard szavával: "azt szeretné gondolni, hogy úgy váltogathatja /személyiségét/ mint más a kabátját".⁸

Ugyanakkor vissza-visszatér régi életébe Brausenként, mintegy megvizsgálja, vajon nem ment-e végbe benne olyan változás, ami kimenthetné a kétségbeesés osapdjából. E osapdjából - Onetti előszeretettel alkalmazza ezt a szót - többi regényeinek szereplői is személyiségük megváltoztatásával keresik a kiutat. A hajógyár Larsenje is fiktív énbé menekül: vezérigazgatót játszik a már rég nem működő gyárban. A regénynek egyébként csaknem minden szereplője játszik: ez a fennmaradás legsikeresebb eszköze. A társadalom margójára szorult kényszínészek már semmit sem várhatnak külső körülményektől, kétségbeesésük és kiutkeresésük formája az, hogy nem akarnak önmaguk lenni, bármennyire is nevetségesnek érzik szerepjátszásukat. Szerepet cserél a Dejemos hablar al viento /Hagyjuk beszélni a szelet/

o. regény főszereplője, Medina rendőrfőnök is, éjjeli ápoló lesz, majd festő, majd rendőrfőnök.

A személyiségváltás mind Brausennél, mind Larsennél és Medinánál énjük valódi s egyben teljesebb arcának felkutatásáért, illetőleg kialakításáért történik. Kierkegaard e tendenciát így összegezi: "Mindezek után érzed, nem az a fontos, hogy műveld értelmeket, hanem hogy megérleld személyiségedet."⁹

Mindhárom regényalak túl van a negyvenen "abban a korban, amikor az élet egyszerre csak ferde mosollyá változik",¹⁰ tapasztalatok, sorozatos csődök teszik hitelessé és véglegessé kétségbeesésüket. Szerepeik lehetővé teszik, hogy újra kezdjék az életet és kipróbáljanak más lehetséges magatartásformákat. Valójában azonban minden szerepük az előbbi ismétlése, amennyiben azonos konklúzióra vezet.

Az ismétlés, akár a személyiségosere, módszer, a gödörből való kijutást célozza. Lényegét Kierkegaard így fogalmazza meg: A kétségbeesett "felfedezi, hogy van valami, amit újra meg kell tennie, amit fel kell idéznie és ez többnyire nagyon nehéz. A tündérmesékben szirének démoni zenéje embereket varázsol. Hogy megtörje a varázst, a bűbájosság áldozatának visszafelé kell játszania ugyanezt a zenét anélkül, hogy csak egyszer is tévedne ... az egyénből csak így lehet kitépni a bolegyökerezett tévedéseket és minden további tévedés azzal jár, hogy mindent újra kell kezdeni."¹¹

Az Onetti hősök próbálkozásai is arra irányulnak, hogy kiküszöböljék a sorsukat, az emberi sorsot eldöntő hibás lépéseket, megtalálják azt a pontot, ahol elromlott az életük vagy ők maguk, azt, ahol az élet kikerülhetetlenül és titokzatosan félrecsúszott. Ezért mennek el és térnek vissza, a helyváltoztatással is kifejezve, hogy új személyiséget keresnek, hogy aztán a múlt kiigazításának reményében ismét végigjárják a régi csapást.

Brausen képzelete szülöttére, Diaz Greyre bizza a kiigazítást, Larsen halála előtt egy kamasznak készít új jövőt, benne akarja elkerülni ifjúkori megaláztatását, Medina életének nem sikerült alternatíváját ifjúkori énjének mása, a fia valósítja meg. Kétségbeesésük, mint az igazi kétségbeesés, kiúttalan. Kierkegaard szerint "halálos betegség, de éppen azért az, mert a kétségbeesett nem tudja megölni magát és nem azért, mert van még egy szikrányi reménye, éppen ellenkezőleg, mert kétségbeesése lényege, hogy még a halál végső reménye is megtagadtatott tőle. Az én betegsége az, hogy állandóan haldoklik, de sohasem hal meg."¹²

A kierkegaardi gondolathoz hűen Onettinél is a kétségbeesés az öngyilkosság meg nem valósuló akarata. A kétségbeesett mégis naponta hal meg, élete a meghalás végnélküli folyamata. Brausen, Larsen, Medina képtelenek öngyilkosságot elkövetni, bár érték- és következőképpen reményvesztett emberek. Az öngyilkosságot más követi el helyettük: a Brausen elképzelte Elena Salas; Larsen cin-

kosa a szerepjátzásban: Gálvez és Medina feltételezett fia. Mint a La vida brevéből idézett részlet tanúsítja, a tiszta kétségbeesettel való találkozás vágyott, de elérhetetlen osodának minősül. Az évre irányuló kétségbeesés éppen abból származik, hogy az én nem tiszta, s a kétségbeesés azért általános érvényű, emberi kondíció, mert senki sem tiszta.

A tisztaságot mind Onetti, mind Kierkegaard maximális, megváltó értéknek tartja. Onetti tisztaságfogalma természetesen nem azonos a Kierkegaardéval, aki a XIX. századi eszményeknek megfelelően a tisztaságot a női érintetlenségben látja megtestesülve.

De Onetti is a fiatal lányban lel fel ezt az értéket, akinek azonban nem a teste, hanem a tudata érintetlen a kor mooskától: az érdektől, az anyagiasságtól. E fiatal lány-eszmény - Onetti jól tudja - múlt osoda, de mégis egy ad absurdum vitt, és ezért filozófiai jellegű, igény jelképe. A filozófusra és az íróra egyaránt jellemző, hogy ezt az igényt az egyénre vetítik, s a létproblémát az egyén pusztulásában vagy megváltásában tételezik.

A léthelyzetéből következően kétségbeesésre ítéltetett ember sem személyiségcserével, sem ismétléssel nem képes saját megváltására. Kierkegaard e konfliktus szorításából az isteni kegyelemhez menekül, de Onetti az embertől várja, hogy megoldja saját konfliktusát. Az isteni kegyelemre való hagyatkozás helyett a létezésre hagyatkozást ajánlja. Brausen így alakítja át képzeletében ifjúkora egy éjszaká-

ját: "azt állítottam volna magányomban vagy süketek előtt, hogy a tökéletes élet ... a lényegünk mértéke szerinti napok elérhetőek ... ha rá tudunk hagyatkozni a sors útmutatására, értelmezni tudjuk és engedünk neki, ha meg tudjuk vetni azt, amit erőfeszítés árán kell megszerezni, azt, ami nem csodaszerűen hullt a kezünkbe. Az élnitudás lágy belesimulás az események öbleibe, az eseményekébe, amelyeket nem a mi akaratunk idézett elő, az, hogy semmit sem kényszerítünk ki, csak egyszerűen vagyunk minden egyes pillanatban."¹³ Sem Kierkegaard, sem Onetti nem ad tehát intellektuális választ arra a kérdésre, milyen kiút lehetséges a kétségbeesésből, amelyet mindketten az emberi nem kondíciójának tekintenek. Mindkettőjük szerint a megoldás valaminek a megélése lenne: a kegyelemnek vagy a létezésbe simuló létezésnek, ehhez azonban nem segít hozzá az akarat. Az én kövessen el mindent, hogy önmaga nyitjára leljen, de végül adja fel önmagát: ez mind Kierkegaard, mind Onetti tanácsa. A filozófus a kegyelemben legalábbis a maga számára megoldást talált, de Onetti tisztában van azzal, hogy javaslata megvalósíthatatlan, az életet nem lehet így kiigazítani.

J e g y z e t e k

- 1 Leo Pollmann: La "Nueva Novela" en Francia y en Iberoamérica, Madrid, 1971, Gredos. p.65.
- 2 U.o. p. 88.
- 3 U.o. p. 88.
- 4 Soren Kierkegaard: Sickness unto Death. Ed. by Robert /Walter/ Bretall. London, 1947. Oxford University Press.
- 5 Juan Carlos Onetti: La vida breve. Buenos Aires, 1971. Ed. Sudamericana. pp. 196-197.
- 6 Soren Kierkegaard: Sickness unto Death, p. 360.
- 7 U.o. p. 355.
- 8 U.o. p. 353.
- 9 Soren Kierkegaard: Either/or, p. 101.
- 10 Juan Carlos Onetti: La vida breve, p. 53.
- 11 Soren Kierkegaard: Either/or, p. 103.
- 12 Soren Kierkegaard: Sickness unto Death, p. 342.
- 13 Juan Carlos Onetti: La vida breve, p. 229.